

СИМБИОЗА НА ДРЕВНИТЕ КУЛТУРИ В ЛЕВАНТА

Диана Петкова

SYMBIOSIS OF THE ANCIENT CULTURES OF THE LEVANT

Diana Petkova

*С почит на:
негово Високопреосвещенство
митрополит Д-р Йоханна Ибрахим
и негово Високопреосвещенство митрополит Д-р Булос Язджи*

Abstract: Millenniums before Christ from cults through goddesses to the most systematized archive for cuneiform writing, documents classified and put in order like a contemporary library. Respect and protection of knowledge. Combining the riches of ancient nations. What do the elderly Christians teach us from “the cradle of civilization”.

Among our customs there are traditions we need to retain. When we come to know each other’s cultures we get closer. To understand the temper, customs, to respect religion, to come to know the people. Human love is respect for each other and tolerance for other people. Otherwise you become like a flower without its roots, the inlay can’t be assembled, each piece has its own place, role and meaning and the absence of even one of them ruins the harmony. In the world we hear about the Arabic expansion while erudite and the people of Levant (Baled Sham) emphatically declare that there is Arabian invasion. When the Arabians came they did not have any knowledge or culture, but they had respect and dignity. While meeting a nation with an ancient culture, language, traditions and knowledge, Arabians are interested in the knowledge, ability and cultural treasure so they treat them with respect. It is written so in the books and they bring so their children up. Aramaic translations preserve and pass on achievements from the ancient Greek erudite. Umayyad and Abbasid ages are a trampoline in the development of science, as the knowledge is spread by paper.

Древен Изток – терминът се отнася за историческото развитие на много народи, обхваща най-старите цивилизации, хронологически и духовно предхождали гръко-римския свят, възприемаме го в определена степен в качествено ниво на развитие на древните цивилизации, на обществено развитие, на държавност, свързваме го с

културноисторически и дори научни постижения, както се оказва според най-новите проучвания. Терминът има и географско съдържание. Обхваща най-вече поречията на големите реки и райони с благоприятни условия за живот, разположени, най-общо казано, в посока на изгрева на слънцето спрямо древните европейски страни. Независимо от видовете възприятия за границите на Древния изток, наложени в научната литература, има значими, самостоятелно обособени, културноисторически региони, между които са Междуречията¹ – Месопотамия и Средиземноморското крайбрежие, където са се намирали Сирия, Финикия, Палестина, Юдея и др. – т.е. държави, определящи историята и културата на т.нар. Левант Леванта е приблизителен исторически географски термин, отнасящ се до голяма територия в източното Средиземноморие. В най-широкия си исторически смисъл понятието Левант² включва цялото източно Средиземноморие – всички страни по бреговете на източното Средиземноморие³. Разбира се, тези райони не могат да се разглеждат изолирано от съседните, например страните от Малоазийския регион или Персия⁴. Историята на Месопотамия се свързва с времето от около средата на 4. до края на 1. хил. пр.н.е. и е предмет на съвременната асириология. Като територия понятието Левант включва: от Иранското плато на изток – до съвременна Сирия и до Арабската пустиня на Арабския полуостров на запад. Съответно от големия планински масив на север – до Персийския залив на юг. Леванта се отличава с голяма етническа пестрота в продължение на хилядолетия. Широки дискусии и много тези обсъждат заселването на тази област, но е неоспоримо, че по тези места са живеели десетки племена и етнически общности.

Историята на Близкия изток – област, наричана още и „Люлката на цивилизацията”, включва Шумерските градове-държави, Акадското царство и др. В древността тук са се зародили едни от първите империи – Вавилон и Асирийската империя, а по-късно и Персийската империя. Дълги векове територии от Близкия изток са под владението на Персийската империя, а през Средновековието влизат в пределите на зародилата се по това време Османска имп-

¹ Месопотамия или да се разбира между реките Тигър и Ефрат.

² Този топоним се използва в (западно) европейски източници, докато в арабските е утвърдено названието Биляд Шам.

³ Всички държави по бреговете на източното Средиземноморие.

⁴ Иранското плато.

ерия. След края на Първата световна война, като част от условията, наложени от спечелилите войната държави върху загубилата Османска империя, са откъснати териториите на днешните Ирак, Иран, Палестина, Арабския полуостров и т.н. в полза на Британската империя. А териториите на Сирия и Ливан в полза на Франция – или т.нар. „френски коридор“⁵. Чак в средата на ХХ век тези държави успяват да извоюват своята независимост. След края на Втората световна война, през 1948 г., е основана и държавата Израел, което води до множество конфликти между Израел и САЩ, от една страна, и държавите от арабския свят, които продължават до днес. Наличието на големи залежи от петрол и природен газ и тяхното значение в наши дни несъмнено води до конфликти между държавите от региона и останалите държави. Тези две условия стават причина Близкия изток да е най-нестабилният регион в наши дни.

Понятието за „историята на Изтока“ като част от световната история не се свързва с наистина „източните“ държави на Стария свят – Китай и Индия. Европейската наука за тези страни предлага термина „Далечен изток“. Някои изследователи твърдят, че историята на Далечния изток е картина на развитието на култура, напълно независима от Запада, докато културата на Европа и „Близкия“ Изток стъпва на една и съща основа, така че само изучаването на историята на Далечния изток може да осигури материал за проверка и допълнение на исторически закони, изготвени въз основа на историята на Запада. Независимо от това, Далечният изток може да се разглежда като специален културен свят, много по-далечен от близкоизточния, отколкото на Близкия изток от гръко-римския. Въпреки външните влияния и сътресения, нито в Индия, нито в Китай не е имало прекъсване на културните традиции, докато в Близкия изток самите европейски учени трябва да намерят ключа към четенето на египетските йероглифи, асирийските и персийските клиновидни писма. Християнство, ислям и хуманизъм отново по-късно променят европейските възприятия за „Изтока“. В Средновековието историята на Близкия изток и Европа се разглежда като едно цяло. От Библията, от книгата на пророк Даниил е заимствана господстващата в Европа до XVII век представа за четирите поредни световни империи: Асирийско-Вавилонска, Персийска, Гръко-Македонска и Римска.

⁵ Френски коридор в Британските владения с цел да осигури достъп до търговските артерии – т.нар. „Път на коприната“ и според съглашението Сайкс-Пико.

Чрез религията се създава отчуждаването на Европа от не-християнския, и впоследствие не-католическия „Изток“; но само хуманизмът отстоява на това отчуждение в предхристиянското минало. Създаденото през XVII век разделение на световната история на древна, средновековна и нова, доведе до нов поглед към „Изток“-а – като свят, останал в древността, извън влиянието на гръко-римската цивилизация, в новите времена – извън нейното възраждане. За привържениците на това деление древната и в същото време световната история започва с историята на Гърция. Дори след откритията през XIX век, някои от класическите филолози намират възможност да оспорват, че историята на Гърция трябва да се разглежда като продължение на историята на Древния изток (Бартольд 1998. 112 с.).

Шумерите се считат за най-старото известно население (5 хилядолетие пр.н.е.) и са първата голяма човешка цивилизация на територията на Южна Месопотамия. Шумерите се считат за изобретатели на писмеността, колелото, множество селскостопански сечива, грънчарството, пивоварството и други. Те са народ, населяващ основно територията между реките Тигър и Ефрат, в южната част на съвременен Ирак. Все още няма единно мнение за произхода им. Първите шумерски селища възникват преди около 4 хил.г. пр.н.е. Постепенно по-големите от тях прерастват в независими градовете-държави, воюващи помежду си. Всеки град има свой управник – цар или жрец – и свое божество. Шумерските градове представляват оживени търговски и занаятчийски центрове. Освен търговията, която развиват помежду си, те търгуват и с Древен Египет и Индия. Поради своето богатство те често стават обект на нападения от страна на персийските и арабските племена. Все пак Шумер бива обединен и включва земите от Средиземно море до югозападен Иран и до Персийския залив. Саргон Велики – основател на Акадската династия, става обединител на цяла Месопотамия и създател на първата империя в света (XXIII век пр.н.е.). Понякога се изтъква като първия владетел в писаната история, създал многонационална и централно управлявана империя, която по-късно е погълната от разширяващата се Вавилонска империя. С движението и преселението на различни племена в тези територии, с времето шумерският език престава да бъде разговорен, но се съхранява през следващите столетия като литературен и културен език. Елам е древна цивилизация, чието име е заемка от библейски иврит, преминаващо от шумерски – Елам, акадски – Еламу и еламитски – Хатамти. Елам се

намира непосредствено на изток от Месопотамия. Обхваща най-западните и югозападните части на съвременен Иран, както и малка част от днешен Ирак. Еламитската култура силно повлиява Гутейската империя и наследилата я империя на Ахеменидите, при която еламитският е един от основните използвани езици. Най-често еламският се счита за изолиран език, макар че някои учени го свързват с дравидските езици. Акадите са ранносемитско население, съставено от различни племенни и етнически общности. Владетелите на Акад започват да се титулуват „цар на Четирите посоки“. По време на могъществото на Акадското царство в Месопотамия се разпространява източносемитският акадски език, като ролята и употребата на шумерския значително намалява. Акадският език е първата лингва франка в историята и остава в употреба близо две хилядолетия след края на Акад. Амарнският древноегипетски архив от времето на Новото царство засвидетелства исторически събития на акадски език. Едва в началото на 1-то хилядолетие пр.н.е. акадският излиза от употреба за сметка на арамейския. След превземането на големите шумерски градове акадците предприемат успешни походи към древна Сирия и успяват да унищожат конкурентните им Ебла и Арман. Вавилония е древна държава в Месопотамия (в днешен Ирак), която завладява земите на Шумер с център Акад. Столицата ѝ е била Вавилон. Първото известно сведение за Вавилон е от плоча от времето на акадския владетел Саргон I. През първите столетия на 2-ро хил. пр.н.е. завършва процесът на сливане на шумери и акадци. Сливането на народностните групи вече включва и еламитски елементи, но и повече семитски групи, като аморейците например. Разбира се, съществуват различия в степента на развитие на отделните племенни и етнически общности. По-късно Цар Хамурапи наложил на всички свои поданици писани закони, които уреждат различни области от обществения живот. По съществуването си в историята на правото това било първата позитивна правна система на държава. Хамурапи провел съдебна и военна реформа, изградил стройна администрация, установил ред в събирането и размера на данъците. По времето на Хамурапи занаятите и търговията процъфтели, а като разменен средство се използвал сребърният талант. Въвежда се и военна дисциплина. Вследствие зачестилите нашествия на бедуини от Арабската пустиня и на конни народи от север – хетите плячкосали

Вавилон, касити завладявали северни градове, а на запад процъфтявали западносемитски градове.

Асирия е наименованието на древна държава, разположени основно в географската област Месопотамия, но също така обхваща земи в Мала Азия и Египет. Името Асирия идва от град Ашур – първият голям градски център. Ашур бил разположен на десния бряг на река Тигър. Градът имал водопровод и канализация. Асирия възниква в горното течение на река Тигър в планинските райони на североизточна Месопотамия. Държавата се формира от различни етноси. Асирийците били изкусни строители. Те създали прекрасни градове и великолепно украсени дворци.

Мидийците (или още наричани мадаи) са етнос от индо-ирански произход, населяващи западните и северозападните части на днешен Иран. През VII век пр.н.е. (преди нашествието на персите) те успяват да създадат империя. Днешните кюрди се смятат за техни наследници. Историческите данни обаче сочат, че те са по-скоро предшественици на мидийците от времето на държавата Митани (XVI век пр.н.е.). Асирия е подчинена на Митани до XIII век пр.н.е. Разселването на иранските народи в западна посока се отнася към XII–XI век пр.н.е. Според асирийските надписи иранските формации на мидийци и перси (мада и парсуа) вече се споменават в земи до езерата Ван и Урмия през IX век пр.н.е.

Арамейците са северозападен семитски народ, с географски произход от днешна западна, южна и централна Сирия (библейският Арам). Арамейците са последната значима семитска вълна, идваща от Арабия. Постепенно арамеите се слели със завареното аморейско-хуритско население в Древна Сирия. Към XII–X век пр.н.е. проникват в Сирия, Вавилония и Североизточна Месопотамия и основават там редица държави.

Представата за Плодородния полумесец (дъгата, образувана от долината на Нил, Палестина – Сирия и поречието на Тигър и Ефрат) като люлка на цивилизацията е трайно утвърдена и общоприета както в академичните среди, така и сред широката аудитория. За масовото съзнание понятието се асоциира с блестящия разцвет на Шумер, Акад и Древен Египет. В края на миналия и началото на нашия век обаче серия от открития отново изтегля рождената дата на сложното организираните общества още по-назад във времето и кара учените за пореден път да преправят хронологията на региона. Фокусът на вниманието този път не е насочен към традиционните райони на ин-

терес, а към Анадола и Антиохия⁶ (на територията на съвременна Турция и северна Сирия).

През 1964 г. италианският археолог Паоло Матие започва разкопки в близост до Тел Мардих – светилище на древната богиня Ищар – оказват се останките на град Ебла. Сирийците канят италиански учени да участват в археологически разкопки на територията на тяхната държава и се отзовават археолози от университета в Рим и учени, интересувани се от изкуството на Сирия през 2-ро хилядолетие пр.н.е.

Ебла (днешен Тел Мардих) е древен семитски търговски град-държава, намиращ се в Древна Сирия. Основан е в средата на 3-то хилядолетие пр.н.е., около 2500 г. пр.н.е. Разположен е на запад от р. Ефрат в днешна Сирия, на 53 км югозападно от Халеб (Алепо), нарежда се сред най-старите цивилизации в Древна Сирия. Предполага се, че Ебла може би е създадена като далечна крепост на шумерското царство, но след това бързо се превръща в независима държава. Древните еблаити са (западно) семити и се преселват в Сирия от Югоизточна Арабия в средата на 4-то хилядолетие пр.н.е. Използват шумеро-акадски клинопис. Еблаитите, т.е. жителите на града и страната, спадат към западносемитската група, за разлика от съседните източносемити – марийци, акадци и арамеи.

Ебла е бил доста голяма търговска сила и поддържал търговски отношения, посредничейки между древните шумерски градове в Долна Месопотамия и Древен Египет. Влиянието (а не владението) на Ебла в разцвета ѝ се разпростира от Мари⁷ (на средното течение на Ефрат), до финикийския Библос⁸ (на брега на Средиземно море). Ебла поддържа икономически (търговски) и дипломатически отношения с големи цивилизации – Древен Египет, Шумер и Елам, независимо от факта, че първите две са разделени от огромна пустиня. Първият сериозен удар върху властта на царя на Ебла нанася акадският Саргон Велики през XXIII век пр.н.е., а неговият внук Нарам-Суен най-накрая успява да подкопае мощта на Ебла и най-вероятно да присъедини голяма част от неговите владения към Акадската държава (الفی 2014).

Ебла в стопанско отношение е селскостопански град-държава. Отглеждат се ечемик, пшеница, маслини, смокини, грозде и нарове,

⁶ Днес Анталия в южна Турция.

⁷ На територията на днешна Сирия.

⁸ На територията на днешен Ливан.

развива се и скотовъдството. Древният град произвежда платове, коват се метални изделия, произвеждат се зехтин, вино и бира. Еблаитите внасят злато, сребро, мед, калай, скъпоценни камъни, както и овце. Градът процъфтява поради изключително изгодното си кръстопътно местоположение на извивката на Плодородния полу-месец, където се кръстосват търговските пътища водещи към Персия, Мала Азия, Кипра в Шумер и Древен Египет. Ебла изнасял облекло и тъкани, различни занаятчийски произведения и зехтин. Съседните по-малки градове са подчинени на Ебла, а градът Мари, който отказва да се подчини, е подложен на военна кампания, след която на победения противник е наложена контрибуция в злато и сребро. Политическата история на Ебла не е добре проучена. Държавният глава е вожд-жрец, носещ титлата „мелек“ и избран за 7 години. Постът не е наследствен, а мандатен! Важните държавни решения се вземат от съвет на старейшините (олигархия на богати и влиятелни търговци). Градът се управлява от администратори, назначени от мелека. Съществува и военна длъжност на предводителя на Ебла – „лугал“. Клинописните текстове разкриват, че еблаитският език е прото западно семитски език или палеоханаански. Съхранили са се доста клинописни плочки на този език от втората половина на третото хилядолетие пр.н.е. Еблаитският език има много общо с акадския, който е източносемитски. От акадския в еблаитския преминали опосредствено много шумерски изрази и думи. Археологическите разкопки на мястото на древния град започват през 1964 г. от италианска археологическа експедиция, водена от Паоло Матие. Малко по-късно през 1968 г. в един от храмовете е намерена статуя на богинята Ищар. През 1974 г. археолозите откриват колосалния царски архив на Ебла – датиран от 3-то хилядолетие пр.н.е. Археолозите и историците го считат за велико откритие. Тези записи, според учените, се конкурират с известните „Свитъци от Мъртво море“ или “Кумрански ръкописи”!

През следващите 10 години учените се борят да разчетат около 20 хил. глинени плочки и фрагменти. И до днес има непочетени. Архивът съдържа текстове на еблаитски и шумерски езици. Повечето от глинени плочки се съхраняват в музеите на Халеб⁹ и Дамаск в Сирия. Един текст разкрива, че населението на този град-държава е било 260 000 души, от които 22 000 са живели в града. Археолозите са доказали, че т.нар. Акропол Ебла е построен преди повече от 3,5 хил. г. пр.н.е. и дължината му от север на юг е почти километър.

⁹ Известен още като Алепо (от френски).

Стените на града побират до 30 хиляди души. Градът има четири порти. Разкопките потвърждават неговия разцвет през XXV век пр.н.е.

В клинописния архив са открити списъци на богове, царе и професии, растения, минерали, птици, риба, лични имена, регистрации и други. Намерени са шумерско-еблаитски речници, съдържащи над три хиляди думи, както и поетичен разказ за сътворението на света, историята на Потопа и др. Оказва се, че в архивите на двореца в Ебла са събрани дори доклади от научни конференции, както и списъци на учени от други страни или дошли за да учат клинопис в специално училище. Плочките са внимателно подредени и категоризирани по рафтове! За Ебла голямо значение имало образованието и то било закриляно. Подготовката на държавни служители била на ниво още през третото хилядолетие пр.н.е. (الفی 2014).

Друг надпис отбелязва, че царят на Ебла притежавал огромна област от маслинови дървета, чиято площ била около три и половина хиляди акра и той се кичел със златни орнаменти. Ебла внася лазурит чак от днешен Афганистан. Градът е изгорен в периода 2236–2200 г. пр.н.е. от внука на Саргон. След около 250 години на територията, заета преди това от Ебла, се намират амореи, които издигат своя династия и храмове. Окончателният крах на Ебла настъпва в средата на XVII век пр.н.е. с настъплението на каситите, които нахлуват на територията на Месопотамия от съседния планински регион на Загрос (الفی 2014).

През елинската епоха в Югозападна Азия и в Египет са основани редица нови градове, бързо затъмнили славата на старите: Александрия в Египет, Антиохия в Сирия и Селевкия на река Тигър – отстъпващи по размери единствено на Рим. В големите градове от гръцки произход местното население съставлява само низшата класа, обаче именно към тази класа се обръщат предимно проповедниците на християнството. Наред с християнските свещени книги, на международния гръцки език, бързо се появява преводна и подражаваща литература на местните езици, особено на арамейски. Борбата срещу гностицизма и езическата философия принуждава и проповедниците на християнството да използват философски доводи: създават се богословско-философски школи – Александрийската, опираща се на трудовете на Платон, и Антиохийската, опираща се на трудовете на Аристотел. От IV в. нататък започнат богословските спорове и вътре в християнската църква. Още през V в., т.е. много по-рано, отколкото в Европа, сред източните християни настъп-

ва разделение между църквите: от православните, или както ги наричали техните врагове, мелкитите (от думата мелек – цар, т.е. привърженици на официалното, императорско учение), се отделият яковитите, признаващи в Христос единствено божествената природа, и несторианците, според които божествената и човешката природа в Христос били обособени в две лица, а Дева Мария не трябвало да бъде наричана „Богородица”.

Арабското навлизане е предшествано от продължителна война между Византия и Персия (604–630 г.), Антиохия е била в упадък още през VI в. вследствие на земетресението през 526 г. и на персийското нашествие през 540 г. По-късно градът е възстановен от император Юстиниан, но вече с по-малки размери. През VII в. персите разрушавали сирийските градове и изсичали маслинените горички в страната. Следите от извършените по онова време опустошения е можело да се видят дори 100 години по-късно. Но и Византия е била отслабена от войната, а освен това с възстановяването на византийското владичество са възобновени и гоненията против еретиците, евреите и езичниците; всички тези елементи се превръщат в естествени съюзници на арабите. През първите векове на исляма от Египет, Сирия и Месопотамия излизат редица изтъкнати представители на гръцката и арамейската наука и литература като Йаков Едески (около 640–708 г.). Както и в дълбоката древност, бреговете на Ефрат отново се превръщат в център на световната културна дейност; освен християнски висши училища тук има и еврейски, и манихейски училища. За религиозна пропаганда иноверците са се възползвали в много по-голяма степен от разширяването на търговските връзки в резултат на образуването на световна мюсюлманска държава, отколкото самите мюсюлмани. Към мюсюлманската епоха се отнасят основните успехи на християните и манихеите в Китай и Монголия, на християните и евреите в Кавказ, както и по бреговете на Волга. Не толкова ясен е въпросът за значението на този период за историята на християнското изкуство. Установено е, че при съоръжаването на светските и религиозните постройки мюсюлманските владетели са използвали услугите на християнски и персийски майстори. Тези майстори образували землячества, на които се е възлагало изграждането на отделни здания или на отделни части от големи постройки. Християните от халифата безпрепятствено контактували с християнския свят и са получавали оттам пожертвования, по време на събора в

Константинопол през 680–681 г. е имало и представител на Йерусалим. В тесни контакти помежду си са били и християните от различните области на халифата. По време на завоюването промишлеността процъфтявала само в Египет, халифите вземали мерки за нейното възстановяване по сирийското крайбрежие, особено в Акка и Тир. Малко преди 720 г. изучаването на гръцката философия отново бива пренесено от Александрия в Антиохия (Бартольд 1998).

От втората половина на VIII в. нататък християните са съдействали за изучаване на гръцката наука от страна на мюсюлманите. Има сведения, че халиф Мансур (754–775) помолил византийския император да му изпрати ръкописи на математически съчинения. През IX в. главният преводач от гръцки на арамейски и арабски, арабинът християнин Хунейн ибн Исхак, прекарал две години във византийските владения, където изучавал гръцки език и литература и откъдето донесъл със себе си ръкописи. Но мюсюлманите са можели да изучават гръцката наука и от своите християнски съграждани, независимо от връзките с Византия. Медицинската школа в Джундишапур е основана няколко века преди арабското завоевание. Наистина, има сведения, че лекарите в Джандишапур предавали своите знания от поколение на поколение само в своя тесен кръг и ги криели от чужди очи, за да не се лишат от изгодния монопол. Не е известно дали е ходил във Византия придворният астроном на халифа Махди (775–785), Теофил Едески, превел на арамейски език „Илиада” и „Одисея” (Бартольд 1998).

Правя този съвсем кратък древноисторически обзор като основа за моите изследвания за Биляд Шам, както на арабски език се нарича Леванта. Обединени традиции и култури със своето историческо наследство. Няма да навлизам в религиозните обичаи, само ще кажа, че културата на населението на Биляд Шам се основава на приемственост, традиции и уважение. Тук ще се позова на следното: „Културата на Биляд Шам е изградена като красива мозайка, подобна на старогръцките. Съставена е от много и различни по цвят и форма парченца, които оформят уникално и красиво изображение, тоест съжителство в единство и разбирателство. Ако изчезне един цвят или се промени формата на парченцата – то ще се изгуби цялостният смисъл и уникалност на изображението, ще се унищожат видът

и композицията, следователно това изображение няма да съществува.“ (Йоханна 2010)

В историята на Биляд Шам се говори за арабско навлизане, тоест навлизането на арабите в този район е мирно, не се говори за завоевание, а за навлизане на исляма, дори се обяснява симбиозата „при навлизането си арабите идват с невежество, бедни на знания и култура, но пълни (т.е. богати) с почит и уважение, и се срещат с народ, богат на знание и култура с много дълбоки корени, подават си ръце и се доразвиват заедно и съвместно. И държавата се развива и процъфтява на културно и научно нива [...], например Омеядите се развиват в политика на мирно съжителство с християнското население на халифата, дава се възможност за развитие на учени и богосливи, един от които е Йоан Дамаскин. Голямата Омаядска джамия в Дамаск е мястото за съхранение на главата на Йоан Кръстител (пророк Яхия), смятан за пророк както от християните, така и от мюсюлманите. След тях Абасидите, опирайки се на Корана и на Хадис, напр. „мастилото на учения е по-свещено от кръвта на мъченик“ и др., превръщат ислямския свят в интелектуален център за наука, философия, медицина и образование. В „Дом на мъдростта“ в Багдад мюсюлмански и немюсюлмански учени превеждат и събират цялата информация, известна на света, на арабски език. Много класически творби от Античността, биха били изгубени, но съвместно с християните от Биляд Шам са преведени на арабски и персийски, и впоследствие на турски, иврит и латински. През този период мюсюлманският свят е като котел на култури, в който се събират, синтезират и значителен напредват знанията, получени от древноримската, гръцката, византийската, китайската, индийската, персийската, египетската цивилизация.“ (Йоханна 2010)

Древните култури на региона са предмет на много и различни дискусии и тези, но историята се насочи към новооткрити обекти едва през последните десетилетия и това е свързано с новите средства и възможности на науката. Особено показателен е фактът, че в Биляд Шам историческите и археологически обекти и паметниците на културата са уважавани и запазени. Но докога ли?

С огромна благодарност за богатството, което научих от техни Високопреосвещенства, в частност към Др. Йоханна Ибрахим и с надежда.

БИБЛИОГРАФИЯ

Павлович 2001: П. Павлович. История и культура на Древна Арабия Студии. София: Галеон, 2001. // **Pavlovich 2001:** P. Pavlovich. Istoriya i kultura na Drevna Arabiya Studii. Sofiya: Galeon, 2001.

Евстатиев 2011: С. Евстатиев. Религия и политика в арабския свят. Ислямът в обществото. София, 2011. // **Evstatiev 2011:** S.Evstatiev Religiya i politika v arabskiya svyat. Islyamat v obshtestvoto. Sofiya, 2011

Бартольд 1998: В. В. Бартольд Культура мусульманства. М.: Ленорм, 1998 – 112 с. ISBN 5-89711-005-4. // **Bartolyd 1998:** V.V.Bartolyd Kulytura musulmanstva. M.: Lenom, 1998 – 112 s. ISBN 5-89711-005-4.

Бартольд 1998: Василий Владимирович Бартольд „История арабов и Халифата (750–1517 гг.)” 6-й том (“Работы по истории ислама и Арабского халифата”) его 9-томного собрания сочинений, вышедшего в издательстве „Наука” в середине 1960-х годов. // **Bartolyd 1998:** Vasilii Vladimirovich Bartolyd “Istoriya arabov i Halifata (750–1517 g.)” 6-y tom (“Rabot po istorii islama i Arabskogo halifata”) ego 9-tomnogo sobraniya sochineniy, vshedshego v izdatelystve “Nauka” v seredine 1960-h godov.

Бромлей 1976: Ю. Вл. Бромлей. Етнос и Етнография. София, 1976, 9–73. // **Bromley 1976:** Yu.Vl.Bromley Etnos i Etnografiya. Sofiya, 1976, 9–73.

Грюнебаум 1981: Г. Е. фон Грюнебаум. Основные черты арабо-мусульманской культуры. Москва: Наука, 1981. // **Gryunebaum 1981:** G.E.fon Gryunebaum. Osnovne chert arabo-musulmanskoj kulytur. Moskva: Nauka, 1981,

Коровкин 1966: Ф. П. Коровкин. История древнего мира – 5 клас, Москва: Просвещение, 1966, с. 56–66. // **Korovkin 1966:** F. P. Korovkin Istoriya drevnego mira - 5 klas. Moskva: Prosveshtenie, 1966, s. 56–66.

Попов 2004: Вл. Попов. История на стария свят. Т. 1. Древен Изток. В. Търново: Абагар 2004, с. 77–18, 125–173, 185–212. // **Popov 2004:** Vl.Popov Istoriya na stariya svyat ,t.1 Dreven Iztok. V. Tarnovo: Abagar, 2004, s. 77–18, 125–173, 185–212,

د. علي القيم 2014. «خلق ثورة في تاريخ الشرق القديم» اكتشاف سورية

سانا

دراسات في التاريخ والآثار سانا

علي القيم يستعيد الهوية السورية عبر التاريخ في كتابه «ولنا في الروى أثر

محمد خالد الخضر 2015 sana.sy

تاريخ بلاد الشام

مقابلة غير منشورة مع المطران المختطف يوحنا ابراهيم